

SUDARĖ
BRONYS SAVUKYNAS

REDAKTORIŲ KOLEGIJA

Jonas Kabelka
Jonas Klimavičius
Kazys Kuzavinis
Aldonas Pupkis
Bronys Savukynas (ats. red.)
Zigmas Zinkevičius

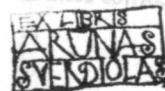
DAILININKĖ
Irena Guobienė

LTSR PAMINKLŲ APSAUGOS
IR KRAŠTOTYROS DRAUGIJOS
RESPUBLIKINĖ KALBOS
KOMISIJA

ŽENKLAS

IR

PRASMĖ

VILNIUS, „MOKSLAS“ 1986

Greimo Centras

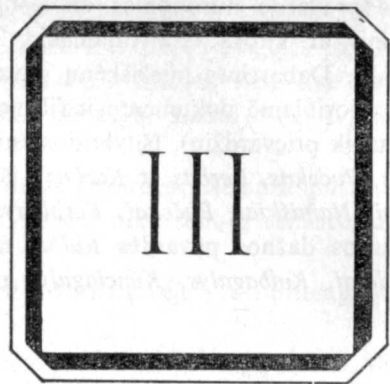
Recenzavo filol. m. kandidatai
R. VENCKUTĖ ir S. KARALIŪNAS

A. J. Greimo semiotikos ir
literatūros teorijos centras

„Ženklas ir prasmė“ — šeštasis *Paminklų* apsaugos ir kraštotyros draugijos Respublikinės kalbos komisijos rinkinys. Kaip ankstesnieji, taip ir šis turi tikslą kelti visuomenės kalbos kultūrą, ugdyti jos lingvistinį nuovokumą prieinama lektūra, puoselėti kalbotyros populiarinamąją literatūrą.

Knygoje pateikiama aktualesnių kalbos kultūros dalykų (I sk.), naujų tyrinėjimų iš įvairių lietuvių ir baltų kalbotyros šakų (II sk.); teorinės lingvistikos dalykų (šįkart rašoma apie prasmės problemą lingvistinėje semantikoje, prasmės klausimo sudėtingumas dar paliustruojamas loginio empirizmo ir filosofinės hermeneutikos patirtimi, — III sk.); lietuvių kalbotyros istorijos personalijų (IV sk.).

Gerbiamuosius skaitytojus prašome pastabas, pageidavimus ir pasiūlymus siųsti adresu: 232024 Vilnius, Trakų g. 2.

Žmogiškasis pasaulis mums iš esmės atrodo apibrėžiamas kaip prasmingumo pasaulis. Pasaulis gali būti vadinamas „žmogišku“ tik tiek, kiek jis kažką reiškia

Algirdas J. Greimas

Juk kalba – amžinoji Orfėjo giesmė,

Ir valdo dedališka josios dermė

Mintis mūs ir vaizdus; be jos prasmės jie netektų ir formas.

Persis B. Šelis

ALGIRDAS JULIUS GREIMAS **IŠ „STRUKTŪRINĖS SEMANTIKOS“**

MOKSLINĖS SEMANTIKOS SĄLYGOS

1. Semantikos padėtis

1.1. Prasmingumas ir humanitariniai mokslai

Prasmingumo problema yra šiuolaikinių tyrimų dėmesio centre. Jei norime žmogaus elgsenų įvairovę paversti antropologija, o

įvykių serijas – istorija, savaime kyla klausimas, kokia yra ir žmogaus veiklos, ir istorijos prasmė.

Žmogiškasis pasaulis mums iš esmės atrodo apibrėžiamas kaip prasmingumo pasaulis. Pasaulis gali būti vadinamas „žmogišku“ tik tiek, kiek jis kažką reiškia (signifie).

Vadinas, kaip tik prasmingumo tyrime humanitariniai mokslai gali rasti savo bendrą vardiklį. Iš tikrųjų, jei gamtos mokslams rūpi žinoti, koks yra žmogus ir pasaulis, humanitariniai mokslai daugiau ar mažiau eksplacitiškai kelia klausimą, ką reiškia ir vienas, ir kitas.

Gali susidaryti įspūdis, jog šitaip bendrai siekiant apibrėžti prasmingumo problemą lingvistikos padėtis esanti geriausia: labiau pažengusi, labiau formalizuota, ji galėjo siūlyti savo patirtį ir metodus kitiems mokslams. Šitaip šeštajame dešimtmetyje Prancūzijoje ji gavo pavydėtiną vadovaujančio mokslo tarp kitų humanitarinių mokslų titulą.

Ši jai skirta privilegijuota vieta tegalėjo sudaryti paradoksalią situaciją: iš tos vietos, kur praktiškai nieko nevyko, ėmė skliti dvejopas spinduliavimas.

Pirmasis buvo neišvengiama šlovės kaina: sociologija, psichanalizė ją pažino dar prieš lingvistiką. Ji vadinasi „banalizavimu“, ir jai būdingas vienos disciplinos metodologinių struktūrų iškraipymas bei dažnai fundamentalių opozicijų tarp jos sąvokų neutralizavimas. Lingvistinė terminologija, nuskurdinta ir iškraipyta, paplito kai kuriuose avangardistiniuose žurnaluose: lingvistui buvo sunku atpažinti čia savo vaikus.

Kartu lingvistika išgyveno ir tam tikrą metodologinį spinduliavimą. Tai buvo ne metodų tikrąja šio žodžio prasme, bet epistemologinių nuostatų skolinimas, persodinimas tam tikrų atradimo modelių ir procedūrų, kurie apvaisino tokių kaip Merlo-Ponti

(Merleau-Ponty), Levi-Strosas (Lévy-Strauss), Lakanas (Lacan), Bartas (Barthes) mintį. Nuotolis, skyręs šiuos epistemologinius modelius nuo sričių, kur jie galėjo būti taikomi, buvo reikšmingas tik jų detalizavimo požiūriu. Studijų, kurios atsirado iš čia, svarba leidžia nusimanantiems žmonėms šiandien kalbėti apie „prancūzų antropologijos mokyklą“, ir tuo labiau apgailestautinas yra tam tikro metodologinio katalizatoriaus nebuvimas.

Tokio katalizatoriaus vaidmuo natūraliai atiteko lingvistikai. Įdomu konstatuoti, kad pastaroji, šitaip apsupta įvairiausių prašytojų, pasirodė esanti apskritai ne tik abejinga, bet net nusistačiusi prieš bet kokią semantinę tyrimą. Čia yra daug priežasčių.

1.2. Vargšė giminaitė – semantika

Reikia pripažinti, kad semantika visuomet buvo vargšė lingvistikos giminaitė. Prieš ją, vėliausiai gimusią iš visų lingvistinių disciplinų, – net jos pavadinimas buvo nukaltas tik XIX amžiaus pabaigoje, – istorinės lingvistikos raidoje pirma ėjo fonetika, kurios pažanga buvo ryškiausia, o po jos – gramatika. Jau turėdama savo pavadinimą ir institucionuota, ji vis dar ieškojo savo metodų – čia klasikinėje retorikoje, čia introspekcijos psichologijoje.

Struktūrinė lingvistika per savo raidą išgyveno tokią pat pirmųjų tvarką. Prahos mokykla padėjo pamatą fonologijai; po jos tuoj pat ėjusiai Kopenhagos mokyklai labiausiai rūpėjo sukurti kalbos teoriją, kuri galėtų būti taikoma gramatikos atnaujinimui. Semantikos užmiršimas yra akivaizdus ir sąmoningas: net šiandien lingvistų sluoksniuose normalu klausti, ar semantika turinti vienalytį objektą, ar tas objektas esąs prieinamas struktūrinei analizei,

kitaip tariant, ar yra pagrindo semantiką laikyti lingvistine disciplina.

Sunkumai, kylantys mėginant apibūdinti tikruosius semantikos metodus bei apibrėžti vienetus, sudarančius jos objektą, yra realūs. Nedidelis fonemų inventorius, diskretinis jų pobūdis, implicitiškai atrastas per pirmąją mokslinę žmonijos revoliuciją – kai buvo sudaryti pirmieji raidynai – palankiai veikė fonetikos, o vėliau ir fonologijos raidą. Visai kitaip buvo su semantika. Tradicinis jos objekto, droviai laikomo „psichine substancija“, apibrėžimas trukdė aiškiai atskirti ją nuo psichologijos, vėliau – nuo sociologijos. O dėl jos vienetų, tai terminų – sememų, semiemų, semantemų ir t. t. – knibždėlynas tik rodė painiavą ir netvarką. Net geriausių ketinimų lingvistas šitokiomis aplinkybėmis laikys semantiką disciplina, kuri dar ieško pati savęs.

Galiausiai šiekios tokios malonės ji sulaukė triumfuojant lingvistinei koncepcijai, kuri rėmėsi elgsenos psichologija. Žinomas Blūmfildo (Bloomfield) garsusis kalbos ženklo apibrėžimas: „fonetinė forma, kuri turi reikšmę“ [„A phonetic form which has a meaning, is a linguistic form“ (Language, New York, 1933). – Vert.], „reikšmę, apie kurią nieko negalima žinoti“ (Langage, p. 138, p. 162). Atsižvelgiant į tokį bihevioristinį nusistatymą, pasidarė įprasta žiūrėti į pačią semantiką kaip neturinčią prasmės. Ir vis dėlto, kaip teisingai pastebi Jakobsonas (Jakobson), kalbėdamas apie tuos, kurie sako, „kad jiems prasmės klausimai neturi prasmės: kai jie sako „neturi prasmės“, iš dviejų dalykų įmanomas vienas: arba jie žino, ką nori pasakyti, ir jau vien dėl to prasmės klausimas įgyja prasmę, arba jie to nežino, ir tada jų formulė neturi jokios prasmės“ (Essais de linguistique générale. Traduit de l'anglais et préface par N. Ruwet. Paris, 1963, p. 38–39).

Šios trys priežastys – istoriškai vėlyvas semantikos atsiradimas, sunkumai, susiję su jos objekto apibrėžimu ir formalizmo banga – lėmė ir paaiškina lingvistų abejingumą prasmės tyrimams.

Visa tai rodo, į kokią nepatogią padėtį patenka tas, kuris, suvokdamas semantikos problemų aktualumą, linkęs galvoti apie sąlygas, kuriomis būtų įmanomas mokslinis prasmingumo nagrinėjimas. Jis čia susidurs su dviejų rūšių sunkumais – teoriniais ir praktiniais.

Pirmieji išplaukia iš jo sumanymo mastų: jei semantika geidžia rasti savo vietą bendrojoje lingvistikos ekonomijoje, įrašyti į ją savo postulatus ir visas instrumentines sąvokas, tuomet ji turi siekti pakankamo bendrumo, kad jos dar neparuošti metodai būtų suderinami su bet kokiais prasmingumo tyrimais. Kitaip tariant, jei semantikos objektas yra natūraliosios kalbos, tai jų aprašymas yra dalis platesnio prasmingumo mokslo – semiologijos sosiūriškąja termino prasme.

Kiti sunkumai yra susiję su evantualių jo [semantiko. – *Vert.*] apmąstymų adresatu. Formalizavimo poreikis, reikalavimas, kad vartojamos sąvokos būtų vienareikšmės, šiuo tyrimų etapu tegali būti išreikštas įvardijimų naujadarais ir pertekliumi apibrėžimų, kurie pretenduoja būti vieni už kitus griežtesni: šie pirmieji ikimoksliniai žingsniai tegali atrodyti pedantiški ir nereikalingi tam adresatui, kurio nuorodų sistema yra literatūrinio ar istorinio pobūdžio. Tačiau jie pagrįstai pasirodytų nepakankami ir pernelyg „kokybiški“ logikams ir matematikams, sudarantiems paramos ir spaudimo grupę, į kurią lingvistika negali neatsižvelgti. Autoriui, šitaip besiplėšančiam tarp dviejų praktinių ir prieštaringų reikalavimų, telieka pasirinkti – rizikuojant sukelti visų nepasitenkinimą ir norint būti abiejų pusių suprastam – vidurinįjį kelią: nors jam ir aišku, kad be matematinės logikos ir be logikos *apskritai* paramos se-

mantika tebus apmąstymai apie bendrąsias savo sąvokas, jis taip pat suvokia, kad semantikos įvadas, nesiskverbiantis į humanitarinius mokslus ir neinantis jiems į pagalbą, paprasčiausiai dar ilgai liktų ezoterinėmis pratybomis.

2. Prasmingumas ir suvokimas

2.1. Pirminis epistemologinis apsisprendimas

Jau pirminis prasmingumo stebėjimas negali nefiksuoti jo visą apimančio ir įvairialypio pobūdžio. Naivus nustebimas apima tą, kuris pradeda mąstyti, nuo ryto iki vakaro apie žmogų, dar negimusį ir iki pat mirties iš visų pusių tiesiog puolamą prasmingumą, komunikatų (messages), kurie jį pasiekia kiekvieną akimirką ir įvairiausiais pavidalais. Kaip naiviai – šįsyk nemoksline žodžio prasme – atrodo kai kurių literatūrinių sąjūdžių pretenzijos pagrįsti beprasmiskumo estetika: kai Alenui Rob Grijė (Allain Robbe-Grillet) kelia nerimą dvi kėdės, pastatytos kambaryje viena greta kitos, – mat jų prisiminimas turįs mitišką poveikį, – pamirštama, kad ir vienos kėdės buvimas funkcionuoja kaip lingvistinė paradigma ir, suponuodamas nebuvimą, gali būti lygiai taip pat prasmingas (signifiant).

Tačiau semantika, kuri remiasi šiuo prasmingumo visur buvimo (omniprésence) konstatavimu, negali nesimaišyti su pažinimo teorija ir nemėginti jos pakeisti arba paklusti tam tikrai epis, temologijai. Šią nepatogią padėtį aiškiai suprato Hjeltslevas (Hjelmslev); jis nurodė, kad toks esąs visų mokslų, o ne tik lingvistikos likimas, patarė susitaikyti su ta padėtimi, kiek įmanoma apribojant jos galimą žalą. Taigi epistemologinių prielaidų turėtų būti kuo mažiau, ir jos turėtų būti kuo bendriausios.

Žinodami šią dalykų padėtį, mes siūlome traktuoti suvokimą kaip nekalbinį lygį, kuriame prasmingumas pagaunamas.

Taip elgdamiesi mes išsyk patiriame ir laimėjimų, ir nuostolių, negalėdami nusakyti ypatingos autonominės lingvistinių prasmingumų klasės padėties ir šitaip suspenduodami lingvistinės semantikos ir Sosiūro semiologijos skirtumą. Atvirai pripažindami, kad teikiame pirmenybę suvokimo teorijai, kurią ne taip seniai Prancūzijoje suformulavo Merlo-Ponti, pastebėsime, kad šis epistemologinis nusistatymas apskritai būdingas XX amžiaus humanitariniams mokslams: matėme, — čia pateikę tik itin ryškius pavyzdžius, — kaip formos ir elgsenos psichologija pakeitė „gebėjimų“ ir introspekcijos psichologiją. Taip pat matėme, kad estetiniai faktai šiandien aiškinami daugiausia kūrinio suvokimo, o ne genialumo ar vaizduotės lygiu. Toks nusistatymas, net jei jis tėra laikinas, mūsų istoriniu laikotarpiu atrodo rentabilus: sunku įsivaizduoti kitus tokius, visiems priimtinus relevantiškumo kriterijus.

2.2. Kokybinis aprašymas

Tačiau tvirtinimas, kad žmogiškojo pasaulio prasmingumas atsiskleidžia suvokimo lygyje, reiškia, kad tyrimas bus orientuojamas į sveiko proto pasaulį, arba, kaip dar sakoma, į jutimams priimaną pasaulį. Šitaip semantika atsiskleidžia kaip mėginimas aprašyti juntamų ypatybių pasaulį.

Toks požiūris gali stebinti tik tuos, kurie, pripažindami kiekybinių metodų poveikį įvairioms lingvistikos sritims, nemato gautų rezultatų menkumo — dėl to, žinoma, kaltos ne pačios procedūros, o kokybinės konceptualizacijos silpnumas, dėl kurio šios procedūros tampa neveiksmingos. Antra vertus, kuo nuodugnesnė kokybinė analizė tik padės užpildyti prarają, šiandien egzis-

tuojančią tarp gamtos mokslų, laikomų kiekybiniais ir žmogaus mokslų, kurie, nepaisant dažnai apgaulingo išpūdžio, tebėra kokybiniai. Beje, lygiagretus ir, atrodo, atvirkščias sąjūdis kyla gamtos moksluose. Kaip pastebi Levi-Strosas „Pensée sauvage“ [Paris, 1962] (p. 20): Šiuolaikinė chemija visą skonių ir kvapų įvairovę aiškina įvairiomis penkių elementų — deguonies, anglies, vandenilio, sieros ir azoto — kombinacijomis. Sudarydama jų buvimo ir nebuvimo lenteles, nustatydama jų kiekį ir pasiskirstymą, ji aiškina savybių skirtumus ir panašumus, kuriuos anksčiau būtų šalinusi iš savo tyrimų srities kaip šalutinius“. Taigi kokybinis aprašymas žada nutiesti tiltą virš migloto prasmų ir prasmų efektų (effets de sens) pasaulio ir šitaip galbūt kada nors sutaikyti kiekybę ir kokybę, gamtą ir žmogų.

Pastaba. Matome, kad Levi-Stroso pavyzdyje paskutinius semiologinės sistemos elementus atitinka cheminių procesų sintagmos, o ne cheminės sistemos.

2.3. Pagrindinės operacionaliosios sąvokos

Nustatydami pagrindinius operacionalios terminologijos elementus, signifikantais (signifiant) vadinsime tuos elementus arba jų grupes, kurie leidžia pasireikšti prasmingumui suvokimo lygyje ir kurie tuo pačiu momentu atpažįstami kaip išoriniai žmogui. Signifikatu* (signifié) vadinsime prasmę arba prasmes, kurias apima signifikantas ir kurios reiškiasi jo dėka.

Bet ką galima laikyti signifikatu ir taip jį vadinti, jei tik tas bet kas iš tikrųjų turi prasmę (signifié). Taigi signifikanto buvimas suponuoja signifikato buvimą.

* Šie terminai čia pasirinkti kaip patogesni ir adekvatesni nei kalbotyros literatūroje pasitaikantys žymiklis, žyminy *Vert.*

Savo ruožtu signifikatas yra „signifikatas“ tik todėl, kad jis yra žymimas, t. y. kad egzistuoja signifikantas, kuris jį žymi. Kitaip tariant, signifikato buvimas suponuoja signifikanto buvimą.

Ši abipusė presupozicija yra vienintelė neapibrėžiama loginė sąvoka, leidžianti mums savitarpiskai apibrėžti, pagal Hjelslevą, signifikantą ir signifikatą.

Šį signifikanto ir signifikato junginį galima laikinai pavadinti prasmės ansambliu (ensemble signifiant), pastebint, kad žodis ansamblis, vartojamas šiame apibrėžime ir nurodantis visumybės (totalitė) sąvoką, kol kas lieka neapibrėžtas.

3. Prasmės ansambliai ir natūraliosios kalbos

3.1. Signifikantų klasifikavimas

Kadangi pagal pirmąjį apibrėžimą signifikantai yra dalykai, suvokimo pagaunami kaip nepriklausantys žmogiškajam pasauliui, jie automatiškai priskiriami prie natūralaus universumo, pasireiškiančio juntamų savybių lygiu. Galima numatyti pradinę signifikantų klasifikaciją, laikantis jutiminės jų tvarkos. Taigi signifikantai – ir prasmės ansambliai – gali būti:

- vizualiniai (mimika, gestikuliacija, raštas, romantiškas peizažas, vaizduojamieji menai, eismo ženklai ir t. t.);
- audityviniai (natūraliosios kalbos, muzika ir t. t.);
- taktiliniai (aklųjų kalba, glamonės ir t. t.);
- t. t.

Tokia dažnai vartojama klasifikacija paprastai laikoma nelineigistine. Tačiau jau dabar galima pastebėti, kad savybės – signifikantai, kurias mes laikome išoriškais žmogaus atžvilgiu, netu-

ir būti painiojamos su savybėmis-signifikatais; iš tikrųjų elementai sudarantys skirtingas sensorines tvarkas, savo ruožtu gali būti suvokiami kaip signifikatai ir institucionuoti juntamą pasaulį kaip prasmingumą.

3.2. Signifikantų ir signifikatų koreliacija

Nėra pagrindo manyti, kad tokią signifikantų klasifikaciją atitinka analogiškas signifikatų skirstymas. Čia galima numatyti kelis koreliacijos tipus.

1. Iš signifikantų, priklausančių tam pačiam sensoriniam rangui, gali būti sudaromi tokie autonominiai prasmės ansambliai kaip natūraliosios kalbos ir muzika. Vis dėlto reikia pasakyti, jog kalbos patologijos tyrimai leidžia nustatyti, jog skirtumas tarp triukšmo (sudarancio triukšmą prasmės ansamblio), muzikos garsų ir kalbos garsų yra pirmesnis už jų kaip signifikatų investavimą (investissement). Sensoriniai porūšiai atitinkamai apimtų globalines prasmes: „triukšmas“, „muzika“, „kalba“.

2. Skirtingos sensorinės prigimtės signifikantai gali apimti tą patį arba bent jau ekvivalentišką signifikatą: tokios yra sakytinė ir rašytinė kalbos.

3. Keli signifikantai (šneka ir gestas) gali susipinti tame pačiame bendrame prasmingumo procese.

Kad ir koks būtų signifikantų statusas, jokia signifikatų klasifikacija neįmanoma pagal signifikantus. Vadinas, prasmingumas nepriklauso nuo signifikanto, kuriuo jis reiškiamas, prigimtės. Pavyzdžiui, pasakyti, kaip gana dažnai daroma, kad tapyba turi tapybinę prasmę arba kad muzika turi muzikinę prasmę, yra beprasmiška. Tapybos ar muzikos apibrėžimas yra signifikanto, o ne sig-

nifikato apibrėžimas. Prasmingumai, kurie juose slypi yra paprasčiausiai žmogiški. Daugiausia galima pasakyti, kad signifikantas, paimtas kaip visuma, turi globalinę „tapybos“ arba „muzikos“ prasmę.

3.3. „Natūraliosios“ ir „dirbtinės“ prasmės

Kitas skirtumas reiškia natūraliųjų prasmės ansamblių, tokių kaip mūsų „artikuliuojamos“ kalbos, atskyrimą nuo dirbtinių prasmės ansamblių.

Tačiau šio skirstymo kriterijus nėra akivaizdus. Atrodo, kad jo reikia ieškoti diskretinėje elementų, sudarančių signifikantą, prigimtyje: dirbtinių prasmės ansamblių atveju diskretiniai elementai teigiami (posée) a priori, tuo tarpu diskretiniai natūraliųjų prasmės ansamblių vienetai atsiskleidžia tik a posteriori.

Tačiau mūsų, t. y. suvokimo, požiūriu, toks kriterijus nėra svarbus: klausimas, ar signifikanto elementai yra diskretūs ar ne, kai jie dar nėra suvokiami, priklauso nuo prasmės pasireiškimo sąlygų, kurių tyrimas nėra mūsų užduotis. Mūsų ribotu požiūriu, jei čia esama kokių nors problemų, tai jos turi būti išspręstos suvokimo lygyje, tokios disciplinos rėmuose, kuriai rūpėtų signifikantų tipologija. Mes tenkinsimės tik tokiais kriterijais, kurie priklauso signifikatų arba jų ir signifikantų santykių sričiai.

3.4. Privilegiuotas natūraliųjų kalbų statusas

Natūraliosios kalbos, palyginti su kitais prasmės ansambliais, turi — dėl transponavimo ir vertimo galimumo — privilegiuotą statusą.

Transpozicijos yra dviejų rūšių:

1. Natūralioji kalba, traktuojant ją išimtinai kaip signifikantą, gali būti išreikšta dviem arba daugiau signifikantų, priklausančių skirtingiems sensoriniams tipams. Pavyzdžiui, prancūzų kalba gali būti vienu metu realizuojama fonetiškai ir grafiškai.

Tokiais atvejais vienas iš signifikantų paprastai laikomas pirminiu, o antrasis — išvestiniu arba trasponuotu; tačiau šio Jakobsono požiūrio nesilaiko nei Hjeltslevas, nei Raselas (Russell).

2. Natūralioji kalba kaip prasmės ansamblis gali būti transponuota ir realizuota skirtingu sensoriniu lygiu. Taip sapnų kalba tėra natūraliosios kalbos transpozicija tam tikru vizualiu lygiu (savo ruožtu, išskaidomu dviem polygiais: spalvotu ir juodu-baltu; įtikinamų pavyzdžių galima rasti Froido (Freud) studijose). Tą patį galima pasakyti ir apie kinematografijos kalbą.

Vis dėlto yra pagrindo teigti, kad šitos transpozicijos gali būti — arba gali tapti — santykiškai arba visiškai nepriklausomos. Šia prasme pažymėtinos trečiojo dešimtmečio kinematografijos pastangos sukurti savitą kalbą, ypač jei turėsime galvoje nuosmukį, ištikusį kinematografiją vėliau, atsiradus garsiniam kinui.

Vertimas skiriasi nuo tokio tipo transpozicijų tiksliai kitokių kryptingumu: šitaip bet kuris prasmės ansamblis, turįs kitokią nei natūraliosios kalbos prigimtį, gali būti daugiau ar mažiau tiksliai išverstas į bet kokią natūraliąją kalbą: tokį pavyzdį duoda tapyba ir jos vertimas, atliekamas dailės kritikos.

Nuotolis (dé calage), atsirandantis tarp pirminio prasmės ansamblio ir jo vertimo, domina ne tik semantiką, bet ir kitas disciplinas, kurioms rūpi prasmingumas: tas nuotolis gali būti aiškinamas kaip įvairių susvetimėjimų (aliénations) ir vertinimų (valorisations) kūrėjas.

Taigi matome, kad natūraliosios kalbos užima privilegijuotą padėtį dėl to, kad jos yra įvairių transpozicijų išeities taškas ir kartu galutinis vertimų taškas.

Jau šio fakto pakanka, kad išaiškėtų to prasmės ansamblio, kuris yra natūralioji kalba, sudėtingumas.

4. Hierarchiniai kalbos lygiai

4.1. Kalbinių ansamblių uždarumas

Tikslas, kurį sau kelia semantika, – suvienyti konceptualias priemones, būtinas ir pakankamas bet kurios natūraliosios kalbos – pavyzdžiui, prancūzų kalbos, – kaip prasmingo ansamblio aprašymui.

Pagrindinis tokio aprašymo sunkumas, kaip pastebėjome, kyla dėl ypatingos natūraliosios kalbos prigimties. Dailės aprašymą bendriausiais bruožais galima įsivaizduoti kaip vaizduojamosios kalbos vertimą į prancūzų kalbą. Tačiau pačios prancūzų kalbos aprašymas šiuo požiūriu tėra prancūzų kalbos vertimas į prancūzų kalbą. Šitaip tyrimo objektas susimaišo su to tyrimo įrankiu: kaltinamasis yra tuo pat metu ir kaltintojas.

Gal ir nelabai tinkamą, tačiau būdingą tokios dalykų padėties aprašymą mums teikia leksikografija: bet kuris vienkaltis žodynas yra uždaras ansamblis, kuriame įvardijimai be perstojo vaikosi apibrėžimus.

Reikia sutikti su tuo, kad bet koks prasmingumo, būdingo natūraliajai kalbai, tyrimas vyksta uždareme kalbiname lauke ir privalo tenkintis pasakymais, formulavimais arba apibrėžimais, reiškiamais natūraliąja kalba.

Semantinio universumo uždarumo pripažinimas, savo ruožtu,

verčia atmesti tokias lingvistines koncepcijas, kurios prasmingumą apibrėžia kaip ženklų ir daiktų ryšį ir neleidžia priimti papildomos referencijos dimensijos, kurios kaip kompromiso griebiasi semantikai „realistai“ (Ullmann), aiškindami siosiūriškąją ženklo teoriją ir kuri savaime yra abejotina: ji tėra viena iš galimų Siosiūro struktūralizmo interpretacijų. Nes apeliuoti į daiktus, siekiant paaiškinti ženklus, reiškia mėginti padaryti tai, kas neįmanoma: natūraliose kalbose glūdinčius prasmingumus transponuoti į nelingvistinius prasmės ansamblius: sumanymas greičiau panašus į sapną.

Pastaba. Papildomas sunkumas kyla dėl nelingvistinių komunikacijos kontekstų. Mes pasakytume, kad čia paprasčiausiai kalbama apie kelių prasmės ansamblių susipynimą pačiame komunikacijos procese: tas faktas, kad komunikacijos procesas kartais gali būti įvairiarūšis, dar nieko nesako apie jame dalyvaujančių prasmės ansamblių autonomiškumą.

4.2. Loginiai prasmingumo lygiai

Šiuolaikinė logika, sukūrusi kalbų hierarchijos teoriją, iš dalies leidžia įveikti sunkumus, kylančius dėl to, kad neįmanoma išsivaduoti iš uždaro lingvistinio universumo.

Hierarchijos sąvoka suprastina kaip loginės presupozicijos santykis ir, kaip jau sakėme, ji negali būti apibrėžta turimomis sąvokomis. Šis santykis yra tarp dviejų turinių, apie kuriuos nieko nežinome ir kurie gali būti prasmės ansambliai (pavyzdžiui, „tapybos kritika“ presuponuoja „tapybą“) arba kokie nors prasmės segmentai. Taigi galima sakyti, kad, pavyzdžiui, trys hierarchiškai išdėstyti segmentai:

Aš suvokiu (Je me rends compte),
kad sakau (que je dis),
jog yra šalta (qu'il fait froid)

tarpusavyje yra susiję presupozicijos santykiais.

Pastaba. Šiuo pavyzdžiu mes nenorime paliesti nelingvisti-
nių realybės arba sąmonės lygių problemų, bet tik parodyti, kad to-
kie lygiai egzistuoja.

Toks prasmingumo lygių tam tikrame prasmės ansamblyje sky-
rimas leidžia mums kalbėti apie du skirtingus semantinio tyrimo
lygius: vieną, kuriam priklauso pats tyrimo objektas ir kurį, laikan-
tis nusistovėjusios terminologijos, mes toliau vadinsime objekti-
nės kalbos lygiu, ir kitą, kuriam priklauso lingvistiniai seman-
tinio tyrimo įrankiai ir kuris privalo būti laikomas metalingvis-
tiniu pirmojo atžvilgiu.

Pastaba. „Kalbos“ (langage) terminas, kurį iš įpratimo drįs-
tame vartoti, yra neaiškus, juo nusakome kokį nors prasmės an-
samblį arba kokį poansamblį. Terminu „kalba“ (langue) mėgin-
sime žymėti tikrai „natūraliuosius“ ansamblius ir poansamblius,
kad ir kokiam lygiui jie priklaustų.

4.3. Semantika kaip kalba

Ši nauja sąvoka dabar mums leidžia patikslinti pačią vertimo
sąvoką. Kai kritikas kalba apie dailę ar apie muziką, pats to kalbė-
jimo faktas suponuoja „dailės“ ir „muzikos“ kaip prasmės ansam-
blių buvimą. Taigi jo žodžiai to, ką jis mato arba girdi, atžvilgiu,
yra metakalba. Vadinasi, kad ir kokia būtų signifikato prigimtis
ar hierarchinė prasmės ansamblio padėtis, prasmingumo tyrimas
priklauso metalingvistiniam – nagrinėjamo ansamblio atžvilgiu –
lygiui. Šis lygių skirtumas dar labiau išryškėja, kai kalbama apie

natūraliųjų kalbų tyrimą: šitaip vokiečių arba anglų kalba gali bū-
ti aprašoma lingvistine metakalba, kuri yra prancūzų kalba, ir at-
virkščiai.

Tatai mums leidžia suformuluoti vieną bendresnį principą: sa-
kysime, kad tokia perrašymo arba aprašymo metakalba ne tik var-
tojama bet kokio prasmingo ansamblio nagrinėjimui, bet ir yra
indiferentiška vartojamosios natūraliosios kalbos pasirinkimui.

Galime eiti net truputį toliau ir paklausti, ar metalingvistinė
prasmingumo interpretacija yra susijusi su tam tikrų natūraliųjų
kalbų vartojimu, ar aprašydami ją negalėtume tenkintis metakalba,
labiau ar mažiau nutolusia nuo natūraliųjų kalbų.

Hjelsmlevo pavyzdžiu turėtume skirti mokslines metakalbas
nuo nemokslinių. Nemokslinė metakalba, kaip ir objektinė kalba,
kuria ji aiškina, yra „natūrali“: pavyzdžiui, dailėtyros kalba – ne
vienos menotyrininkų kartos kolektyvinis kūrinys – yra jau egzis-
tuojantis prancūzų kalbos kaip prasmės ansamblio poansamblis.
O mokslinė metakalba yra konstruojama: tai reiškia, kad visi jos
terminai sudaro koherentišką apibrėžimų visumą.

Tačiau tokios apibrėžimų visumos egzistavimas tereiškia vie-
ną dalyką: tai, kad prieš tai į pačią metakalbą žiūrėta kaip į objek-
tinę, ir ši yra studijuojama hierarchiškai aukštesniu lygiu. Vadinasi,
kad vienintelė mums rūpima semantinė metakalba būtų traktuojama
kaip „mokslinė“, reikia prieš tai išskirti ir apibrėžti jos termi-
nus. Mokslinės metakalbos apibrėžimas iškelia kaip sąlygą, taigi,
presuponuoja, meta-metakalbą arba trečiojo laipsnio kalbą;
nesunku pastebėti, kad pastaroji pateisina savo egzistavimą tik tuo-
met, jei ji skirta turimos metakalbos analizei.

Dabar matome, kokios yra mokslinės semantikos sąlygos: ją
galime įsivaizduoti tik kaip sąjungą dviejų metakalbų, siejamų
abipusės presupozicijos: aprašymo arba perrašymo kalbos, kuria

formuluojamos prasmės, slypinčios objektinėje kalboje, ir metodo-
loginio pobūdžio metakalbos, apibrėžiančios aprašomasias sąvo-
kas ir nustatančios jų vidinį rišlumą.

4.4. Epistemologinis lygis

Metodologinės kalbės, net jeigu ji leidžia semantiškai tirti natū-
raliąją kalbą, atrodo, nepakanka, jei norima iškelti semantiką
virš natūraliųjų kalbų. Šis trečiojo laipsnio lygis, kuriame semanti-
ka virsta moksline metakalba, pats turi būti konstruojamas deduk-
cijos, o ne indukcijos būdu.

Ši mums priimtina Hjelslevo postulatą galima iliustruoti tai-
kant jį gramatiniam aprašymui. Šitaip, pavyzdžiui, morfologinė
prancūziško imperfekto sąvoka gali būti induktyviai apibrėžta
remiantis jo distribucijos analize. Pati „imperfekto“ sąvoka tuomet
bus įvardyta aprašymo kalbos lygiu; kai tik ji perkeliama į meto-
dologinę kalbą, jos pagrįstumas galėtų būti patikrintas prancūzų
kalbos laikų, veikslų ir modalumo kategorijų kontekste. Ir vis dėl-
to dėl aiškių priežasčių ši sąvoka negali būti panaudojama kitų
natūraliųjų kalbų, pavyzdžiui, vokiško imperfekto analizei. Tik
tiek, kiek gramatinės sąvokos sudaro tam tikrą deduktyvų aksio-
matinį ansamblį, jos gali būti lyginamosios arba bendrosios morfo-
logijos pamatu.

Savo ruožtu dedukcijos ir indukcijos metodologinės reikšmės
tyrimas priklauso hierarchiškai aukštesniam, ketvirtojo laipsnio
lingvistiniam lygiui. Nes tai jau yra dviejų teisingumo sampratų
problema: teisingumo, suprantamo kaip vidinio rišlumo (koheren-
cijos), ir teisingumo, suvokiamo kaip realybės atitikmens.

Iš tikrųjų, jei aprašymas yra objektinės kalbos vertimas į apra-
šančiąją kalbą, toks vertimas turi būti adekvatus, jis turi laikytis

realybės, kuri šiuo atveju priklauso objektinės kalbos lygiui. Šiuo
požiūriu induktyvus aprašymas niekada neperžengs prasmės ansam-
blio ribų, niekada nepasieks bendrosios metodologijos lygio.
Neatsitiktinai logika – kalba, kurios postulatai priklauso ketvirtojo
laipsnio lygiui, yra ryžtingai deduktyvi.

Taigi semantikos srityje vėl susiduriama su tomis pačiomis
problemomis, kurios kyla aiškinant kalbinių modelių, vadinamųjų
„gamtos dėsniais“, adekvatumą tikrovei. Visuomet esama teorinio,
o kartais ir praktinio, neatitikimo tarp modelio ir manifestacijos.
Mokslas gali būti konstruojamas tik atsižvelgiant į šiuos du funda-
mentalius metodologinius aspektus, o indukciją pajungiant deduk-
cijai.

Matome, kad pasirengimas svarstyti dvi išankstines sąlygas –
indukciją ir dedukciją – mus tuo būdu perkelia į ketvirtojo laips-
nio lygį ir nurodo sąlygas bendrosios semantikos, galinčios apra-
šyti bet kokią prasmės ansamblį, kad ir kokia forma jis reikštųsi-
ir nepriklausomai nuo natūraliosios kalbos, kuri, patogumo sumeti-
mais, gali būti panaudota jai aprašyti. Šios sąlygos – tai pirmiau-
sia paties ketvirtojo laipsnio lygio, t. y. epistemologinės kalbos,
egzistavimas, ir, antra, semantinio aprašymo, kuris priklauso šiam
lygiui, adekvatumo sąlygų tyrimas.

4.5. Simbolinis žymėjimas

Belieka padaryti paskutinę, tiesa, techninio pobūdžio, tačiau
praktikai pakankamai svarbią pastabą, susijusią su simbolinio žy-
mėjimo vartojimu.

Matematikos, simbolinės logikos, o pastaruoju metu ir lin-
gistikos pavyzdys rodo, kad galima laimėti samprotavimo
tikslumo ir operacionalaus efektyvumo, kai, disponuojant vienareikš-

miškai apibrėžtomis sąvokomis natūraliosios kalbos atsisakoma, o tos sąvokos simboliškai žymimos raidėmis ir skaičiais.

Tačiau, norint vartoti tokį žymėjimą tam tikroje srityje, reikia, kad aibė sąvokų, išverčiamų į tokią „simbolinę“ kalbą, būtų pakankamai ribota. Dabar dar anksti pasakyti, ar įmanoma sudaryti tokį ribotą sąvokų inventorių: šiaip ar taip tai yra vienas iš tikslų, kurio turi siekti semantika.

Simbolinis žymėjimas savaime dar nėra atradimo procedūra, tačiau galimybė jį panaudoti kalbamoje srityje netiesiogiai parodo, kad pasirinktas tyrimo laukas yra pakenčiamai paruoštas (žr. Reichenbach, *L'Avenement de la philosophie scientifique*, p. 187–195).

Iš prancūzų kalbos vertė **Rolandas Pavilionis**

Versta iš: **A. J. Greimas** *Sémantique structurale*. — Paris: Larousse, 1966.

EMPIRINIO PRASMĖS KRITERIJAUŠ NEGANDOS

Kas yra ir kas nėra *žinios*? Šis klausimas domino visų laikų mąstytojus. Antikos ir viduramžių filosofija ypatingą reikšmę teikė *žinių* atskyrimui nuo *nuomonių*. Bene svarbiausiu žinių ir nuomonių skirtumu laikyta tai, kad žinios yra apibrėžtos ir pastovios, o nuomonės, priešingai, amorfiškos ir paslankios. Reikšmingiausiu pažinimo objektu paprastai buvo laikoma *tikrosios* — amžinos ir nekintamos — *būties* sfera, statoma priešpriešiais *regimybės*, empiriniam pasauliui. Pitagoriečiai, elėjiečiai ir platonikai buvo tikri, kad tik ši sfera ir verta save gerbiančio mąstytojo dėmesio. Jų nuomone, regimybės, jslėmis suvokiamas pasaulis yra laikinas, o tai, kas laikina, neturi didesnės vertės. Be to, jokių tikrų, pastovių žinių apie kintančius daiktus turėti atseit neįmanoma. Tikrosios

būties sferos tyrimas buvo laikomas *metafizikos* arba pirmosios filosofijos kompetencija.

Naujaisiais laikais žinių ir žinojimo analizė įgyja naujų bruožų. Keičiasi ir jos vieta filosofinio mąstymo erdvėje. Pažinimo problematika tampa savarankiška (anksčiau ji tokia nebuvo), vidujai diferencijuojasi. Didžiausios įtakos toms permainoms turėjo XVII a. mokslo revoliucija. Griūvant senajam aristoteliškajam pasaulėvaizdžiui, augant pozityvių mokslo žinių apimčiai, vystantis eksperimentiniams ir matematiniams mokslo metodams, kylant mokslo praktinei reikšmei ir socialiniam vaidmeniui, neišvengiamai turėjo keistis ir pažinimo tikslų, uždavinių ir vertės samprata. Kritiškai tyrinėjant ankstesnių epochų intelektualinį palikimą, iškilo rimtų abejonių ir dėl metafizikos vertės. Bene radikaliausiu jos kritiku naujų laikų klasikinėje filosofijoje buvo D. Hiūmas.

Iki XVIII a. metafizika, tyrinėjanti viršempirinius daiktų pradus ir už regimų daiktų pasaulio ieškanti absoliučios tikrosios būties, greta matematikos buvo laikoma, kaip minėjome, žmogiškojo pažinimo viršūne. Tuo tarpu D. Hiūmas priėjo prie išvados, kad metafizikos konstrukcijos, į kurias įeina tokios sąvokos kaip *substancija*, *sie-la*, *jėga*, neturi nei aiškaus turinio, nei aiškios prasmės. Kodėl? Todėl, kad jos neturi ryšio su mūsų potyriais. O būtent jie ir sudaro, pasak Hiūmo, žmogiškojo pažinimo pagrindą. Jo nuomone, visos žmogaus idėjos kyla iš pirminių, jutiminių išpūdžių, ir tik ryšys su pastaraisiais suteikia idėjoms prasmę. Vadinas, „įtarus, kad koks nors filosofinis terminas yra vartojamas be prasmės arba idėjos (kas būna pernelyg dažnai), mums tereikia ištirti, iš kokio išpūdžio kyla ta tariama idėja. Jeigu jokio išpūdžio nurodyti neįmanoma, tai mūsų įtarimus tenka laikyti patvirtintais“ (5, p. 22).

Taigi D. Hiūmas konstatuoja, kad metafizikos kritika turi glaudų ryšį su mūsų žodžių prasmės aiškinimu. Be to, jis, ko gero